

emphasized that was in the frame of the great power policy. It ignored national problems.

It was marked in the research that the engineering and technical intelligentsia, who worked in the fields of light industry was formed with representatives from all classes of the society. The involment of foreign experts was very important at the beginning. The higher layer was the most prepared for the technological processes to the end of the XIX century. It was added by newly graduates of higher education institutions and less patricians. Every post reformed decade of the light industry was provided with qualified personnel. Along with the efforts of the state scientific and technical intelligentsia, rural and urban authorities, the representative associations of the commercial and industrial class especially merchants' societies, exchange committees and its individual representatives took an active part in the solving of this problem. The industrialists and merchants made a grate contribution into the development of handicraft, technical, trade schools and classes, commercial colleges that provided primary and secondary professional education which was closely connected with industry and the sales of goods. They often were initiators in the founding of the vocational schools for training specialists for new industries.

Key words: *technical education, engineering, light industry, engineering and technical personnel, specialists, factory, plant.*

Отримано: 19.09.2017

УДК 94:355.1.(477):355.48«1660»

О. М. Мацьков

ПРОБЛЕМА ЧИСЕЛЬНОСТІ АРМІЇ Т. ЦИЦЮРИ У ЧУДНІВСЬКІЙ КАМПАНІЇ 1660 РОКУ

В межах даної статті нами здійснена спроба визначення чисельності української армії під проводом наказного гетьмана Т. Цицюри, яка брала участь у складі московської армії головнокомандувача В. Шереметьєва у Чуднівській кампанії восени 1660 р. Критичний аналіз іноземних та вітчизняних джерел дозволив автору згрупувати їх й виокремити найбільш поширені свідчення стосовно її кількості. Важливим аспектом дослідження стала ідентифікація правобережних полків, які перебували у розпорядженні переяславського полковника, а також з'ясування чисельності полку як військової одиниці. Цілком доречним є висвітлення ряду чинників, пов'язаних з погіршенням демографічної ситуації у козацькій Україні у 50-х рр. XVII ст., що негативним чином вплинуло на якісний склад армії.

Ключові слова: *Т. Цицюра, В. Шереметьєв, лівобережні полки, джерело, версія, чисельність.*

Вивчення такої події як Чуднівська кампанія 1660 р. неможливе без з'ясування чисельності особового складу протиборчих армій. Очевидно, що перевага у кількісному співвідношенні надавала додаткову перевагу в ході ведення воєнних дій. Дискусійним питанням в історіографії залишається чисельність війська наказного гетьмана, переяславського полковника Т. Цицюри, яке

брало участь у поході у складі російської армії на чолі із головнокомандувачем В. Шереметьєвим. Попри значну увагу науковців різних історичних шкіл до подій осінньої виправи 1660 р., дана тематика не ставала предметом спеціального вивчення. В більшості праць основна увага зосереджувалася на характеристиці російського війська, а лівобережні полки розглядалися лише допоміжною силою.

Варто виокремити монографію українського історика В. Герасимчука «Чуднівська кампанія 1660 року», на думку якого, чисельність козаків не перевищувала 20 тис. осіб. Полків подає на шість одиниць – київський, переяславський, миргородський, чернігівський, лохвицький, полтавський, однак згодом додає ще ніжинський [7, с.39,44]. Схожій позиції притримується А. Барсуков, однак виділяє шість полків [5, с.296-297]. Один з перших польських дослідників української кампанії 1660 р., В. Чермак визнає факт перебільшення сучасниками подій оцінки кількості особового складу армії Т. Цицори і рахує її також на 20 тис. осіб [30, с.349]. До аналогічних підрахунків дійшов А. Хнілко [32, с.37, 45; 31, с.194]. А. Оссолінський спростував положення окремих істориків-попередників про перебування у складі лівобережного війська ніжинського полку й цілком слушно замінив лохвицький полк (здається у тексті «Війни польсько-московської»), якого не існувало на лубенський. Історик досить критично підійшов до вивчення джерел, тому схиляється до думки про 15 тис. корпус козаків у розпорядженні наказного гетьмана [43, с.13; 44, с.26-30]. Р. Романський нарахував п'ять лівобережних полків, однак жодних аргументів на користь цього міркування не навів [48, с.19]. П. Кроль, хоча і не займався спеціальним вивченням подій Чуднівської кампанії, першим звернув увагу на відсутність у стані Т. Цицори чернігівського полку [38, с.369]. Загалом актуальність теми визначається необхідністю критичного аналізу наявного джерельного масиву та з'ясування у підсумку кількості українських козаків під проводом Т. Цицори. Науковий інтерес становить також ідентифікація полків, які перебували під Чудновим.

Чисельність української армії наказного гетьмана у джерелах фіксується від 10 до 30 тис. осіб. Причиною цього є їхня різноманітність походження. Переважна більшість з них належить авторам із Речі Посполитої, одна частина з яких була свідками подій, інша – подавала кампанію згодом зі слів очевидців. Умовно можемо виділити чотири найбільш поширених версії. До першої належать свідчення стосовно 30 тис. війська Т. Цицори. На це вказує вісім джерел, що дозволяє вважати її найбільш поширеною. Автори чотирьох із них безпосередньо перебували у місцях протистояння, інша половина подає події у вигляді спогадів. «Війна польсько-московська», написана, ймовірно, коронним маршалком Є. Любомирським рахує козаків у таборі російського головнокомандувача В. Шереметьєва на 30 тис. осіб, складовою яких були мешканці міст та околиць Лівобережжя [49, с.38; 25, с.17; 13, арк.190]. Автор віршованої поеми «Битва з Шереметом» С. Лещинський повідомляє про 30 тис. ко-

заків [40, с.56]. Інший учасник кампанії Я. Зеленевиц дотримується тождої цифри [41, с.27]. За спостереженнями італійського нунція, котрий перебував у складі коронної армії, переяславський полковник мав у розпорядженні також близько 30 тис. українців [47, с.300]. Сучасники подій – український хроніст Й. Єрлич та польський історик (поет) В. Коховський у своїх працях наводили аналогічні цифри [35, с.52; 36, с.80]. Посилаючись на інформацію, одержану у Варшаві тогочасна французька газета «Gazette de France» зазначала також 30 тис. лівобережних козаків [45, с.177]. У віднайденому нами рукописі польського історика К.Б. Гофмана повідомляється, що переяславський полковник зібрав на Лівобережжі 30 тис. козаків [46, арк.15].

До другої групи джерел належать відомості авторів про 20 тис. корпус Т. Цицюри. Їх складають три одиниці. Краківський воєвода С. Потоцький, після завершення кампанії, у листі до коронного конюшого Б. Радзивілла 28 листопада 1660 р. обраховував загальну чисельність московсько-українських військ на 80 тис. осіб, 40 тис. з яких припадало на армію В. Шереметьєва. Іншу половину складали козаки Ю. Хмельницького та наказного гетьмана Т. Цицюри. Автор листа не уточнює їхній розподіл, однак можемо припускати, що мова йде за 20 тисяч у кожному з таборів [22, с.11-12]. У записках казимирського райці М. Голінського зазначається, що при В. Шереметьєву перебувало 20 тис. лівобережних козаків [13, арк.1192]. Німецькомовна реляція «Auszug eines Schreibens aus Sambor...», надрукована згодом у Іданську, також подає аналогічну цифру. Попри те, що її інформація є вторинною, вона все ж становить собою науковий інтерес [29, с.1; 15, с.45].

Третя версія промовляє про 15 тис. армію українців у московському таборі. Нам вдалося віднайти лише два джерела, які свідчать на її користь. Проте їх автори займали високі посадові місця в лавах польської армії й були добре проінформовані. Шотландський офіцер П. Гордон у своєму щоденнику подає епізод з перебіжчиком з московського обозу з-під Любара, який повідомив, що «московитів близько 15000 і козаків стільки ж...» [8, с.56-57]. У листі від 20 грудня до невідомої особи польний писар коронний Я. Сапега констатував у наказного гетьмана 15 тис. лівобережних козаків [16, с.66].

Четверту групу джерел складають свідчення стосовно 10 тис. української армії. Невідомий автор новин з-під Самбора вважав, що з В. Шереметьєвим перебуває не більше 10 тис. козаків [26, с.753]. Слуцький комісар В. Хуринь у листі до коронного конюшого Б. Радзивілла від 13 серпня повідомляв: «Шеремет, київський воєвода, всіх з міст задніпровських [лівобережних – авт.] зігнавши і з Москви маючи якусь підмогу зібрав 30 тис. війська...». Зважаючи на кількісну перевагу московської армії висловимо міркування, що українців було близько 10 тис. осіб [34, с.115]. Секретар короля Е.Я. Бобецький, який очевидно перебував у козацькій Україні у листі до Лянцкоронського від 5 вересня подавав наступну інформацію: «Шеремет з двадцятьма з полови-

ною тисячами москалів і десятьма тисячами козаків стоять під Котельнею...» [27, с.607].

На нашу думку, ключем до розв'язання даної проблеми лежить у двох аспектах: ідентифікації полків, які перебували у стані Т. Цицюри, та визначенні чисельності козацького полку як військової одиниці. Старшинська рада, проведена київським воєводою В. Шереметьєвим у Василькові 17 липня узгодила координацію та розподіл українського війська. Здійснювався він головним чином за територіальним принципом [19, с.241]. Гетьманові Ю. Хмельницькому підпорядковувалися правобережні полки, наказному гетьманові Т. Цицюри – лівобережні [25, с.38; 17, с.434-435]. Автор «Війни польсько-московської» виділяє сім полків, які взяли участь у кампанії на боці Московії: київський, низовий [ніжинський – авт.], переяславський, чернігівський, полтавський, лохвицький [лубенський – авт.] та миргородський [49, с.38; 25, с.17; 13, арк.190]. Посланці українського гетьмана до царя у серпні повідомляли про відрядження з армією В. Шереметьєва одинадцяти полків [2, с.28].

Станом на 1660 р. на Лівобережжі знаходилися вісім полків: київський (поділений між лівим та правим берегами), полтавський, ніжинський, лубенський, переяславський, миргородський, прилуцький і чернігівський [9, с.17]. Згідно ухвали ради на допомогу князю Ю. Долгорукому на литовський фронт відрядили два лівобережні полки – ніжинський В. Золотаренка і прилуцький Ф. Терещенка [2, с.28]. Проте маємо підстави вважати дану інформацію не зовсім вірною. Російський історик Б. Флоря, посилаючись на російські архівні матеріали, додає сюди ще чернігівський полк О. Силича, звертаючи увагу, що цар планував провести масштабну операцію у Великому князівстві Литовському [далі ВКЛ – авт.] з метою повернути втрачені позиції внаслідок ряду невдач російських військ [20, с.565, 571].

На підтвердження вірності подібного міркування наведемо наступні аргументи. Практика залучення чернігівського полку до бойових дій у ВКЛ почалася ще з літа 1660 р. У червні, згідно наказу Олексія Михайловича, на допомогу князю І. Хованському відправили ніжинський та чернігівський полки [20, с.564; 12, с.33; 37, с.246]. Однак їм не вдалося вчасно надати підмоги. О. Силич лише 12 липня повідомляв князю Н. Одоєвському, що він із своїм і частиною ніжинського полків перебуває у Бобруйську й має намір рухатися у сторону Слуцька до стольника С. Змеєва [1, с.114-115; 27, с.447-448]. В. Золотаренко з іншою частиною козаків очевидно знаходився позаду. В результаті отримання інформації про поразку російських військ під Ляховичами 28 червня та можливого наступу з півночі на українські землі польсько-литовських військ, ніжинський полковник прийняв рішення поспішно повертатися назад до Ніжина [20, с.568-569]. Попрямував до Чернігова і О. Силич, залишивши залоги у Гомелі і Бобруйську [37, с.246].

Однак рішення згаданої нами Васильківської ради відновили здійснений раніше сценарій, а саме: В. Золотаренко у листі

від 5 серпня доповідав князю Ю. Долгорукому про свій рух у ВКЛ «з полком моїм ніжинським, *чернігівським* [курсив – авт.], стародубським та іншими полками» [1, с.134-135]. Приблизно тоді ж першу інформацію про марш на литовський фронт ніжинських та чернігівських козаків отримав руський воевода С. Чарнецький [37, с.263]. 23 жовтня ніжинський полковник у цьому ж складі наблизився до Могилева, де перебували московські підрозділи [1, с.194].

Ще одним доказом відсутності у складі війська Т. Цицюри чернігівського полку є текст Слободищенської угоди. В одному із пунктів якого йдеться: «Полки Ніжинський та Чернігівський, які на цей час при Москві залишаються, за першим універсалом Гетьмана Запорозького повинні від Москви відступити і до й.к.м. ... і до Війська Запорозького якнайшвидше повернутись» [23, с.13 зв.; 28, с.351-354]. А оскільки вони знаходилися у Литві, їм наказувалося об'єднатися із польсько-литовськими військами [17, с.437]. Окремі історики все ж притримуються думки про перебування чернігівського полку під Чудновим. Приводом до її появи стала інформація у щоденнику учасників кампанії Я. Зеленеви́ча і віршованої поеми С. Лещинського «Битва з Шереметом» [40, с.55], в яких серед опису російсько-українських військ згадуються прізвище Сидич. Автори ідентифікують його як командувача підрозділу драгун у дивізії В. Шереметьєва [41, с.25; 5, с.301]. Однак російський дослідник І. Бабулін вважає це помилкою і відносить його до козацького полковника [4, с.35]. Проте жодних аргументів на користь цієї гіпотези не наводить.

Таким чином, підсумовуючи усі наведені факти, схильні вважати, що Т. Цицюра мав у розпорядженні всього п'ять полків. Цю думку підтверджують дані двох офіційних документів. Першим з них є текст прийнятих постанов 18 жовтня між польськими гетьманами і Ю. Хмельницьким. У ньому йдеться наступне: «Цицюра також, полковник переяславський, з *п'ятьма полками задніпровськими* [курсив – авт.] незважаючи на свої багаторічні злочини... пробачений і одночасно з Військом Запорозьким вольності усі одержує» [17, с.437-438]. Другим джерелом є реляція польських гетьманів на сейм у 1661 р., яка подає їх перелік: київський, переяславський, полтавський, прилуцький, миргородський і дейнеки¹ [24, с.402]. Тут хотілося б звернути увагу на прилуцький полк. На нашу думку, замість нього у поході приймав участь лубенський полк. Чому? Як вже зазначалося, прилуцький полк де-юре був відкомандирований до ВКЛ. Але у документах не має відомостей про його перебування там. Тому висловимо міркування, що він, в силу обставин, залишився на території Гетьманщини. Ймовірність такого припущення базується на універсалі Ю. Хмельницького від 28 листопада до козаків і жителів Прилуцького полку, які «на Задніпров'ю [Лівобережжі – авт.] залишаються» з переконанням визнати владу польського короля [17, с.444-445].

¹ Дейнеки – покозачені селяни та міщани в українському війську у XVII ст., озброєні підручними засобами.

Другим важливим моментом є визначення чисельності козацького полку. Відсутність списків козацького реєстру 50-60-х рр. не дозволяє дати вичерпної відповіді на це питання. За оцінками істориків, протягом 1649-1654 рр. його середня цифра варіювалася приблизно від 2072 до 3048 осіб. [11, с.28-30]. Історики сходяться на думці, що безперервні війни впродовж 50-х рр. з Річчю Посполитою, а згодом і Московією, різко негативно вплинули на демографічну ситуацію в Гетьманщині і на якісний склад армії. Слід згадати Конотопську кампанію 1659 р., яка за своїми масштабами нагадувала Чуднівську. По обидва боки приймали участь практично всі українські війська. Гетьман І. Виговський мав у своєму розпорядженні десять полків, три з яких лівобережні та сім правобережних. У Конотопі був заблокований ніжинський полк. Також там перебувало близько 4 тис. козаків із чернігівського та кальницького полків. Їм, окрім московської армії О. Трубецького, протистояв І. Безпалый з полтавським та слобідськими полками (біля 7 тисяч осіб) [3, с.10, 13-14; 10, с.131]. Зважаючи на запеклість протистояння, невдалі спроби українсько-татарського війська на марші захопити московський обоз, історики оцінюють прямі втрати української сторони на 4-6 тисяч козаків [19, с.236; 18, с.60; 3, с.36; 6, с.42, 381; 38, с.254-55]. З огляду на великі втрати російської армії, схильні вважати, що вони також були значними серед опозиційних формувань І. Безпалого. Про катастрофічне становище лівобережних полків висловлювався й І. Виговський: «Тепер не страшна козацька сила бо протягом цих років у бурях домової війни сильно пошкоджена. Вигинули найбільші полки: Полтавський з сорока тисячами, Миргородський з тридцятьма тисячами, також Прилуцький та Ірклівський дощенту знесені. Кропивою поросли міста і села, бо одні полягли на полі бою у стількох багатьох боях, а інші з жінками пішли в орду» [17, с.401-403].

Опосередковану інформацію про чисельність полку на рубежі 1659-1660 рр. дають свідчення посланців із Путивля І. Тітова та Ф. Щелкіна у серпні 1659 р.. Перебуваючи у обозі тодішнього гетьмана І. Виговського біля Гадяча, вони повідомляли: «А в Черкасах при Виговському 3 полки, а в них всяких людей тисяч з шість і більше...» [2, с.295-296]. В. Кривошея ідентифікує їх як перяславський Т. Цицюри, миргородський Г. Лісницького та прилуцький П. Дорошенка [10, с.144]. Згодом інші посланці уточнювали, «а всього війська було в Гадячі в той час бойового люду з 4500 осіб, крім місцевих людей; а місцевих жителів 900 чоловік» [1, с.297]. М. Максимович, вивчаючи адміністративно-територіальні зміни Полтавського полку, дійшов висновку, що протягом 1660-1672 рр. у ньому налічувалося 17 сотень [14, с.724-726]. Загалом можемо припускати, що середня чисельність полку на той час становила близько 1500-1800 осіб. Хоча не виключаємо, що в окремих випадках вона могла бути більшою. Певне підтвердження цьому припущенню знаходимо у згаданій раніше реляції польських гетьманів. Згідно її інформації, чисельність козацького полку складала три тисячі осіб, частина з яких були дейнеками

[24, с.402]. Здійснюючи розрахунок приблизно один до трьох у підсумку виходить, що на 2 тис. реєстрових козаків припадало 1 тис. дейнек, а оскільки полків було п'ять, ми отримуємо загальну цифру орієнтовно у 15 тис. вояків.

Отже, в результаті дослідження даної проблеми нам вдалося з'ясувати наступне:

- у складі армії В. Шереметьєва під командуванням Т. Цицюри перебувало п'ять лівобережних полків, а саме: переяславський, київський, миргородський, полтавський та лубенський;
- військо наказного гетьмана загалом нараховувало не більше 15 тис. козаків та дейнек;
- окремі відомості сучасників подій про чисельність української армії розглядаються як такі, що не відповідають дійсності і є трохи завищеними.

Список використаних джерел та літератури:

1. Акты Московского государства, изданные императорскою академією наук (АМГ) / ред. Д.Я. Самоквасова. Санкт-Петербург, 1901. Т. III. 672 с.
2. Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России, собранные и изданные археографическою комиссією. Санкт-Петербург, 1853. Т. 5. 335 с.; Т. 7. 398 с.
3. Бабулин И. Битва под. Конотопом 28 июня 1659 года. Москва: Цейхгауз, 2009. 48 с.
4. Бабулин И.Б. Состав русской армии в Чудновском походе 1660 года // Рейтар, 2006. № 28. С. 22-41.
5. Барсуков А. Род Шереметьевых. Санкт-Петербург, 1888. Т. V. 470 с.
6. Бульвінський А. Конопотська битва 1659 року. Київ, 2008. 64 с.
7. Герасимчук В. Чуднівська кампанія 1660 року // ЗНТШ, Т. СХ, СХІ, Львів. 1912; Т. СХІІ, СХІІІ, СХІV, СХVІ, Львів. 1913.
8. Гордон П. Дневник 1659-1667 / [переклад Д. Федосова]. Москва: Наука, 2003. 314 с.
9. Заруба В. Адміністративно-територіальний устрій та адміністрація Війська Запорозького у 1648–1782 рр. Дніпропетровськ.: Ліра ЛТД, 2007. 380 с.
10. Кривошея В. Козацька еліта Гетьманщини. Київ: ІПіЕНД імені І.Ф. Кураса НАНУ, 2008. 452 с.
11. Крикун М. Між війною і радою. Козацтво Правобережної України в другій половині XVII – на початку XVIII століття: статті і матеріали. Київ: Часопис «Критика», 2006. 472 с.
12. Курбатов О. «Литовский поход 7168 года» князя И.А. Хованского и битва при Полонке // *Славяноведение*. 2003. № 4. С. 25-40.
13. Львівська національна бібліотека ім. В. Стефаника, Інститут Рукопису (ЛНБ, ІР). Ф. V. Спр. №335/ІІ. Арк. 39-48 зв.; Спр. №235/ІІ. Арк. 171-272; Спр. №189/ІІ. 1532 с.
14. Максимович М. Обзорение городовых полков и сотен, бывших на Украине со времени Б. Хмельницкого // *М. Максимович. Собр. соч.: в 2-х т.* Київ, 1876. Т. I. С. 654-727.
15. Мицик Ю.А. Україна XV–XVII століть у світі тогочасної преси. (за матеріалами «летючих листків») // *Записки НТШ. Т. 233: Праці історико-філософської секції*. Львів, 1997. С. 30-46.
16. Памятники, изданные Временной комиссією для разбора древних актов. Киев, 1845-1859. Изд. 1. Т. IV. 464 с.

17. Памятники, изданные Киевской комиссией для разбора древних актов. Изд. 2-е, с дополнениями. Киев, 1898. Т. III. 600 с.
18. Сокирко О. Конотопська битва 1659 р.: Триумф під час Руїни. Київ: Темпора, 2008. 72 с.
19. Смолій В., Степанков В. Українська національна революція XVII ст. (1648-1676 рр.). Київ: Видав. дім «Альтернативи», 1999. Т. 7. 351 с.
20. Флоря Б.Н. Русское государство и его западные соседи (1655-1661 гг.). М., 2010. 656 с.
21. Яковлева Т. Руїна Гетьманщини. Від Переяславської ради-2 до Андрусівської угоди (1659-1667 рр.). Київ: Основи, 2003. 644 с.
22. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Archiwum Radziwiłłów. Dział V. Спр. №12266. S. 11-12.
23. Archiwum Główne Akt Dawnych (AGAD), Metryka Koronna: Księgi Poselstw (Libri Legationum). Спр. №33. 364 s.
24. Arhiwum Panstwowe w Gdańsku. Rpis. №300 R/Ee/19., «Relacja panów hetmanów o ukrainnej z Szeremetom i Kozakami transactyj na sejmie walnym Warszawskim, die secunada maj A. 1661 złożonym czyniona». 928 s.
25. Bellum Pollono-Moschicum ad Czudnow Ioanne Casimiro Rege, Stanislao Potocki, Palatino Cracovienci, et Giorgio Lubomirski, Regni Marschalco, ducibus anno D-ni 1660 expeditum / Widał dr. W. Czermak // *Arhiwum Komisyi Hist.* Kraków, 1895. T. VII. 54 s.
26. Biblioteka Jagiellońskiego Uniwersytetu. Rpis. № 5., «Acta publica et epistolae 1606-1674 гг., Gurlandica, Russica, Prussica, Tartorca». 1358 s.
27. Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowie. Teka Naruszewicza. T. 154. 908 s.
28. Biblioteka Muzeum im. ks. Czartoryskich w Krakowie. Orynały za Jana Kazimierza 1648-1670. 746 s.
29. Biblioteka Narodowa w Warszawie (BN). Dział mikrofilmów. Спр. № 19821, «Auszug eines Schreibens aus Sambor vom 4. Oktober 1660, die neuliche Niederlage der Moskowiter bei Lubar betreffend». 4 s.
30. Czermak W. Szczęśliwy rok. Dzieje wojny moskiewsko-polskiej z.r. 1660 // *Przegląd Polski.* Kraków, 1893. T. 107. S. 342-371.
31. Hniłko A. Bitwa pod Słobodyszczem (7.X.1660) // *Przegląd Historyczno-Wojskowy.* Warszawa, 1929. T.1. Zeszyt 2. S. 192-206.
32. Hniłko A. Wyprawa cudnowska. Warszawa, 1931. 112 s.
33. Holsten H.C. Przygody wojenne 1655-1666; [oprac. T. Wasilewski]. Warszawa, 1980. 138 s.
34. Jasnowski J. Listy Stefana Czarnieckiego do Bogusława Radziwiłła // *Przegląd Historyczno-Wojskowy* [red. O. Laskowski]. Warszawa, 1938. T. X. S. 110-125.
35. Jerlicz J. Latopisiec, albo Kroniczka Joachima Jerlicza. Warszawa; Petersburg, 1853. T. II. 213 s.
36. Kochowski W. Historia panowania Jana Kazimierza. Poznań, 1840. T. II. 314 s.
37. Kossarzecki K. Kampania roku 1660 na Litwie. Kraków, 2005. 448 s.
38. Kroll P. Od ugody Hadziackiej do Cudnowa. Kozaczyzna między Rzeczpospolitą a Moskwą 1658-1660. Warszawa, 2008. 452 s.
39. Kronika miasta Lwowa od roku 1634 do 1690 obejmująca w ogólności dzieje dawnej Rusi Czerwonej a zwłaszcza Historią arcybiskupstwa Lwowskiego w teźże epoce / Napisana przez X.J.T. Józefowicza. Lwów, 1854. 504 s.
40. Leszczyński S. Potrzeba z Szeremetem, hetmanem mosiewskim, i z Kozakami w roku Pańskim 1660 od Polaków wygrana / oprac. P. Borek. Kraków, 2006. 214 s.
41. Memorabilis victoria de Szeremetho, exercitas Mosckoum Duce etc... ad Cudnow iamreportate A.D. MDCLXV Novembri scripta per Reverendum

- Ioannem Zielenievicium, ecclesiae parochiabis Casimiriae inferioris praepastum ibidem que decanum. Cracoviae, 1668. 168 s.
42. Ojczyste spominki w pismach do dziejów dawnej Polski. Diarusze, Relacje, Pamientniki it. p., zeb. A. Grabowski, Kraków. 1845. S. 144-169.
43. Ossoliński L. Kampania na Ukrainie 1660 roku. Warszawa, 1995. 68 s.
44. Ossoliński L. Cudnów – Slobodyszczce 1660. Zabrze, 2006. 104 s.
45. Pisma do wieku i spraw Jana Sobieskiego // *Acta Historica res gestas Poloniae illustrantia ab anno 1507 ad annum 1795*. Kraków, 1880. T. I. Cz. I. 748 s.
46. Polska Akademia Nauk w Krakowe (PAN Kr.). Rpis. № 114, «Historia Jana Kazimierza 1648-1667 rr.», 95 s.
47. Relacie nuncyuszów apostołskich i innych osób o Polsce od roku 1548 do 1690. Berlin-Poznań. T. II. 604 s.
48. Romanski R. Cudnów 1660. Warszawa.: Bellona, 1996. 192 s.
49. Wojna polsko-moskiewska pod Czudnowem, odprawiona za panowania krola Jana Kazimierza podwodzą Stanisława Potockiego, wojewody krakowskiego i Jerzego Lubomirskiego, marszałka Koronnego w roku Pańskim 1660 // *Tlum. M. A. Hniłko*. Warszawa, 1922. T. III. 125 s.

A. H. Мацьков

**Проблема численности армии Т. Цецуря
в Чудновской кампании 1660 года**

В пределах данной статьи нами предпринята попытка определения численности украинской армии под руководством наказного гетьмана Т. Цецуря, которая приняла участие в составе московской армии главнокомандующего В. Шереметьева в Чудновской кампании осенью 1660 г.. Критический анализ иностранных и отечественных источников позволил автору сгруппировать их и выделить наиболее распространенные свидетельства относительно ее количества. Важным аспектом исследования стала идентификация левобережных полков, находившихся в распоряжении переяславского полковника, а также выяснения численности полка как военной единицы. Вполне уместным является освещение ряда факторов, связанных с ухудшением демографической ситуации в казацкой Украине в 50-х гг. XVII в., что негативным образом повлияло на качественный состав армии.

Ключевые слова: Т. Цецюра, В. Шереметьев, левобережные полки, версия, источник, численность.

O. Matskov

**The problem strengths of T. Tsetsury army
in the campaign of Chudnov in 1660.**

In this article we have attempted to determine the strengths of Ukrainian army led by T. Tsetsury, which took part of the Moscow army the commander by V. Sheremetev in the Campaign of Chudnov in the autumn of 1660. A critical analysis of foreign and domestic sources let the author group and display the most common witnesses of the army numbers. The important aspect of this research is the identification of the left-bank regiments that were at the disposal of a commanding hetman, and also the determination of regiment numbers, as a military unit. It is also proper to cover a series of factors connected to deterioration of a demographic condition in Kozaks' Ukraine during 1650s that negatively influenced the qualitative strength of the army.

Key words: T. Tsetsura, V. Sheremetev, left-bank regiments, source, version, quantity.

Отримано: 2.09.2017

УДК 94:323.39(477.5)«17/18»

С. А. Сидорук, О. А. Черняк

ПРОБЛЕМА ПОДВІЙНОЇ ІДЕНТИЧНОСТІ ЛІВОБЕРЕЖНОЇ ЕЛІТИ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОГО ФРОНТИРУ КІНЦЯ ХVІІІ – СЕРЕДИНИ ХІХ СТОЛІТТЯ

У статті висвітлені окремі аспекти формування «подвійної ідентичності» у представників української інтелігенції в умовах інкорпорації лівобережних земель Наддніпрянської України до складу Російської імперії. На основі аналізу відношення окремих представників російської імперської інтелектуальної та політичної еліти, українців за походженням, до української історії, культури, процесу їх відродження, визначено масштаби та наслідки формування у них «подвійної ідентичності». Зауважено різний вплив цього феномену на представників елітарних кіл української спільноти. Зокрема наведено приклади, з одного боку, адаптації представників української інтелігенції до наявних соціальних та етнокультурних реалій та норм життя, а з іншого – руйнування конформістських світоглядних засад й формування нової ціннісної системи на основі національної ідеї.

Визначено суперечливі тенденції процесу консолідації українського суспільства, відтворено роль у ньому інтелігенції. Її лояльність до імперської влади розглядається лише як суто зовнішній вияв, зумовлений потребою пристосування до створених самодержавством умов життя. На фоні такого пристосування наголошено на особистому внеску представників української культурної еліти в справу національного відродження.

Ключові слова: подвійна ідентичність, патріотизм, культурна еліта, Російська імперія, дворянство, інтелігенція, національне відродження.

В умовах бездержавності наприкінці ХVІІІ – в першій половині ХІХ ст. українській еліті Лівобережної України була притаманна орієнтація на культурні, соціальні та політичні традиції метрополії. Політика державної влади Російської імперії була спрямована на повне знеособлення вищих верств українського соціуму. Останні на теренах Лівобережжя були представлені, здебільшого, нащадками колишньої козацької старшини. Попри те, що вони вирізнялися з середовища селян та біднішого козацтва своїм майновим та соціальним статусом, їх все одно поєднувала спільність соціального походження та пам'ять про усталені традиції суспільного життя часів Гетьманщини. Тому саме на нащадків козацької старшини в першу чергу спрямовувалися асиміляційні заходи російської влади.

Російська влада, здійснюючи процес знеособлення української еліти, мала у своєму розпорядженні різні методи та засоби